

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.3.11
УДК 343.14

Голубов А. Є.,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник
ORCID: 0000-0001-8608-4206

ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ У ВПОРЯДКУВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ З ДОКАЗУВАННЯ

Досліджено зміст поняття «кримінальна процесуальна форма» та визначена її роль як засобу регулювання діяльності з доказування. Відмічено, що кримінальна процесуальна форма, яка заснована на засадах кримінального провадження, визначає алгоритм (модель) здійснення дій та ухвалення процесуальних рішень його суб'єктів під час доказування, забезпечуючи при цьому охорону права та свободи осіб, які беруть участь у ньому. Вказується, що кримінальна процесуальна форма детально визначає зміст діяльності з доказування, а отже є підстави для виділення та дослідження поняття «кримінальна процесуальна форма доказування».

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальна процесуальна форма; кримінальні процесуальні гарантії; доказування; процесуальна форма доказування; гарантії прав та свобод особи.

Постановка проблеми. Кримінальна процесуальна діяльність має важливе значення для реалізації функції захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Але, поряд із цим, у цій сфері реалізуються доволі серйозні заходи, які містять обмеження прав та свобод особи, а здійснення процесуальних відносин іноді супроводжується застосуванням примусу з боку державних органів. Це передбачає необхідність існування дієвих гарантії захисту прав та свобод особи. Вказане завдання реалізується завдяки всебічному правовому врегулюванню кримінального провадження, що

сприяє належному впорядкуванню системи кримінальних процесуальних правовідносин, а також охороні та захисту прав та свобод учасників кримінального провадження. Важливу роль у механізмі правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, а також її невід'ємної складової – доказування, відіграє кримінальна процесуальна форма. Вона забезпечує режим законності у сфері кримінального судочинства. Тобто кримінальна процесуальна форма створює такий процесуально-правовий режим, що гарантує правильне застосування кримінального та кримінального

процесуального закону, зокрема і під час доказування.

Отже, висловимо припущення, що оскільки діяльність з доказування – це невід’ємна частина або, як вказується, «органічний структурний елемент» [2, с. 38] кримінальної процесуальної діяльності, яка здійснюється у притаманній їй процесуальній формі, то відповідні вимоги щодо доказування встановлюються завдяки кримінальній процесуальній формі. Відповідно актуальним завданням науки кримінального процесу слід вважати подальшу розробку питання удосконалення кримінальної процесуальної форми діяльності з доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доказування, враховуючи їх значення для розвитку науки та практики кримінального процесу, завжди були актуальним предметом наукових досліджень. У юридичній літературі як на рівні монографій [2, 4], навчальних виданнях [1, 3, 6, 7], так і статей [5, 8, 14, 15] досліджувалися питання змісту діяльності із доказування, його структури, критеріїв належності, достовірності, допустимості доказів, а також засобів їх отримання тощо. Отримані результати сприяли удосконаленню регламентації в новому КПК України кримінальної процесуальної діяльності з доказування. Поряд з цим, питання процесуальної форми здійснення діяльності з доказування як самостійного предмета наукового дослідження залишалися іноді поза увагою науковців.

Постановка завдання. Метою статті є з’ясування ролі та уточнення значення кримінальної процесуальної форми в регулюванні діяльності з доказування. Під час дослідження

планується вирішення таких завдань: уточнення змісту поняття кримінальна процесуальна форма, встановлення її значення для регулювання діяльності з доказування; визначення впливу кримінальної процесуальної форми на регулювання діяльності з доказування.

Виклад основного матеріалу.

Аналізуючи наведені у юридичній літературі визначення поняття «доказування» [3, с. 34; 4, с. 3; 5, с. 193], зауважимо, що між різними точками зору науковців є спільне, адже доказування визначається як складова частина кримінального провадження, яка здійснюється у передбаченій кримінальним процесуальним законом формі. Ця ознака є відображенням загальної особливості кримінального процесу, яке характеризується як «врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність ..., по ..., досудовому розслідуванню, судовому розгляду та вирішенню кримінальних справ, спрямована на виконання завдань кримінального провадження» [6, с. 7]. Тобто такого різновиду правозастосовної діяльності, яка підлягає обов’язковому детальному та змістовному правовому опосередкуванню, завдяки відповідним нормативним приписам, правилам та алгоритмам її здійснення – тобто кримінальній процесуальній формі. Саме завдяки цій формі забезпечується режим законності, гарантується правильне застосування кримінального закону під час доказування, а також вводяться в дію гарантії від свавілля державних органів [1, с. 44], адже вона створює детально врегульований, юридично визначений, суворо обов’язковий режим кримінального провадження [7, с. 19]. У тому числі й

під час під час доказування. Вказані позиції відображують результат реалізації у кримінальному процесі завдяки процесуальній формі насамперед вимог принципу законності та верховенства права. Тобто саме завдяки процесуальній формі, яка передбачена процесуальним законодавством, визначаються підстави, межі повноважень та спосіб діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, їх посадових осіб, у тому числі і в частині доказування.

Отже, питання вимог кримінального процесуального закону в частині регламентації діяльності з доказування, як невід'ємної частини кримінального поведіння, доцільно розглянути саме у контексті впливу на доказування кримінальної процесуальної форми. Адже від ефективності та дієвості встановлених кримінальною процесуальною формою вимог до діяльності з доказування залежить його результат, який, своєю чергою, впливає на виконання завдань кримінального провадження. Тобто саме в цій формі знаходять своє відображення відповідні вимоги щодо діяльності з доказування. Тому питання кримінальної процесуальної форми як засобу встановлення вимог до доказування стосується аналізу її змісту та ролі взагалі щодо такої складової кримінального провадження як доказування.

З приводу змісту поняття «кримінальна процесуальна форма», яка є різновидом поняття «процесуальна форма», то з урахуванням узагальнення позицій науковців [6, с. 14-16; 9, с. 83-84; 10, с. 11; 11, с. 20; 12, с. 11] під нею можна розуміти встановлені кримінальним процесуальним законодавством та засновані

на основних засадах кримінального провадження правила процедури, що визначають порядок (алгоритм, модель) процесуальних дій (діяльності) учасників процесу та ухвалення ними процесуальних рішень, і які формуючи процесуальний режим кримінального провадження призводить до досягнення завдань кримінального процесу та досягнення цілей процесуальної діяльності його учасників, при неодмінному гарантуванні прав та свобод осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

З наведеного визначення поняття «кримінальна процесуальна форма», беручи до уваги її ознаки, характер впливу на кримінальне провадження в цілому та зокрема діяльність з доказування, визначимо її значення стосовно останнього. На погляд автора, роль кримінальної процесуальної форми у впорядкуванні діяльності з доказування полягає у тому, що:

1) кримінальна процесуальна форма заснована на основних засадах кримінального провадження (принципах кримінального процесуального права). Останні, як вказує Т. М. Мирошніченко, визначають природу, демократичні засади, систему кримінально-процесуальної діяльності і відносин, відтворюють найважливіші закономірності кримінально-процесуальної діяльності конкретної суспільно-економічної формації [13, с. 283]. Тобто засади встановлюють основоположні вимоги до кримінального провадження в цілому та доказування зокрема, втілюються у відповідних правилах процедури, які стосуються діяльності з доказування (підстав, умов, порядку тощо її здійснення). Таким чином, частина вимог до доказування зна-

ходить своє відображення та закріплення в тих явищах, що лежать в основі кримінальної процесуальної форми, – засадах кримінального провадження;

2) кримінальна процесуальна форма визначає алгоритм (модель) процесуальної діяльності учасників кримінального провадження (систему, характер та зміст процесуальних правовідносин, порядок та послідовність їх виникнення, послідовність дій їх учасників та зміст їхньої поведінки), а щодо предмета цього дослідження – модель процесуальної діяльності суб'єктів доказування. На можливість виділення аспекту окремих моделей поведінки учасників кримінального провадження – суб'єктів доказування звертає увагу В. П. Гмирко. Він відмічає, що діяльність з доказування репрезентується як сума індивідуальних поведінкових практик виконання певними процесуальними фігурами інтелектуальних операцій та юридичних процедур пізнавального й децизійного характеру [2, с. 45]. Тобто можна вказати на існування підстав для виокремлення різних поведінкових практик суб'єктів доказування, до змісту, характеру та спрямованості, а також способів здійснення (алгоритмів, моделей поведінки) яких ставляться певні вимоги, що визначаються кримінальною процесуальною формою. Наприклад, як відмічають фахівці, під час здійснення кримінального провадження процесуальний порядок збирання фактичних даних, які містяться у речах чи документах, регламентовано нормами кримінального процесуального законодавства, які визначають процесуальну форму здійснення відповідних процесуальних дій [14, с. 136].

Щодо спрямованості цих алгоритмів (моделей) процесуальної діяльності учасників (індивідуальних поведінкових практик) у сучасному кримінальному процесі України, то з цього приводу Т. М. Мірошніченко наголошує, що останні зміни і доповнення КПК свідчать про кроки законодавця у напрямку реформування судочинства з урахуванням досягнень світової спільноти у сфері законодавчого захисту прав людини, де найбільш суттєвою властивістю принципів кримінального судочинства є те, що вони характеризують рівень захищеності прав і свобод людини і, таким чином, мають чітку гуманістичну спрямованість [8, с. 256; 13, с. 283]. Зокрема, результатом реформи кримінального судочинства України стала переважно змагальна форма кримінального провадження, яка і визначає відповідну модель процесуальної діяльності (індивідуальних поведінкових практик) його учасників. В. В. Вапнярчук щодо реалізації засади змагальності відмічає, що останніми роками відзначається розширення змагальних засад кримінального судочинства, де обвинувачений захищений не стільки своїми правами, скільки обов'язками, покладеними на суб'єктів кримінального переслідування [5, с. 193]. Тобто з узагальнення позицій Т. М. Мірошніченко, В. В. Вапнярчука можна зробити висновки, що визначена кримінальною процесуальною формою модель діяльності учасників кримінального провадження з доказування відображає гуманістичний підхід у питанні захищеності прав і свобод людини, у тому числі й шляхом встановлення відповідних вимог до розподілу процесуальних прав та

обов'язків сторін як суб'єктів доказування. Отже, частина вимог до діяльності з доказування знаходить своє відображення в кримінальних процесуальних правах та обов'язках суб'єктів доказування, які, виступаючи для них у вигляді правил поведінки, є відображенням вимог кримінальної процесуальної форми;

3) кримінальна процесуальна форма закріплює відповідні елементи кримінальної процесуальної діяльності — процесуальний режим, процесуальне провадження, процесуальна стадія, етап стадії, які у тому чи іншому аспекті мають значення для визначення діяльності з доказування. Останнє відбувається під час кримінального провадження, яке проходить певні етапи в межах відповідних стадій (розділи III, IV КПК України) у визначені законом строки (наприклад, ст. 219 КПК України).

Завдяки процесуальній формі створюється як будова кримінального провадження в цілому, так і доказування зокрема, яке також має певну структуру та послідовність здійснення. Ця структура відповідає логіці розгортання кримінальної процесуальної діяльності в аспекті пізнання події кримінального правопорушення та втілюється у дії із пошуку, отримання або вилучення доказів, їх фіксації, перевірки, оцінки та використання. І можливо вести мову про те, що стосовно кожної з цих структурних складових доказування висувуються обумовлені їх правовою природою та особливостями здійснення власні вимоги кримінальної процесуальної форми. Таким чином, окремі вимоги до збирання доказів знаходять своє відображення в таких елементах прояву кримінальної процесуальної форми як процесуальні

режим, провадження, стадія, етап стадії, які характеризуються власним набором дій з доказування;

4) кримінальна процесуальна форма спрямовує діяльність учасників кримінального провадження – суб'єктів доказування на досягнення цілей (завдань) кримінальної процесуальної діяльності за умови забезпечення при цьому прав та свобод осіб, які беруть участь у ній. Так, вказується, що кримінальна процесуальна форма є важливим критерієм допустимості доказів і забезпечує виконання основного завдання кримінального провадження [15, с. 131], разом з цим, вчені відносять її до числа найбільш важливих процесуальних гарантій у кримінальному провадженні [3, с. 34]. І це дійсно так, адже виступаючи по суті правилами процедури здійснення кримінального провадження, процесуальна форма відображує основні його засади, реалізація яких і призводить до очікуваного законодавцем результату кримінальної процесуальної діяльності, який визначено у ст. 2 КПК України. Як вказується у літературі, ця стаття є програмною і в кінцевому рахунку має обумовити зміст усіх інших нормативних приписів, у тому числі і засад кримінального провадження, які за своїм призначенням є засобами для вирішення завдань кримінального провадження [16, с. 134]. Це стосується і доказування. Погодимося з Ю. М. Грошевим, С. М. Стахівським, які наводять демонстрацію взаємозв'язку доказування та завдань кримінального провадження, вказуючи, що саме на основі використання сукупності зібраних доказів особи, які ведуть кримінальний процес, роблять висновок про встановлення обставин, що ма-

ють значення для правильного вирішення кримінального провадження [4, с. 3]. Такий підхід є обґрунтованим, адже він показує розвиток процесуальної діяльності, яка в кінцевому витоку спрямована на досягнення загальних завдань кримінального провадження. Отже, відзначимо, що збирання доказів має не тільки відповідати вимогам засад кримінального провадження, на яких базується кримінальна процесуальна форма, а й забезпечувати спрямованість дій його учасників на виконання завдань кримінального провадження.

Також слід звернути увагу на кінцевий результат кримінального провадження, яким можна вважати ухвалення судом судового рішення, у якому обвинувачення вирішується по суті (ст. 369 КПК України). Воно має відповідати певним вимогам – бути законним, обґрунтованим і вмотивованим (ст. 370 КПК України), а також справедливим (ст. 21, ч. 3 ст. 337, ст. 410 КПК України). Таким чином, завдяки дії кримінальної процесуальної форми доказування має забезпечувати ухвалення такого судового рішення, яке відповідає вищевказаним вимогам. При цьому, доказування має здійснюватися з урахуванням цих вимог, адже їх недотримання не дозволить отримати законні докази для належного обґрунтування та мотивування процесуального рішення.

Щодо наведеної тези, то звернемо увагу на точку зору В. П. Гмирка, який дійшов висновку, що основним змістом кримінальної процесуальної діяльності як замкненої юридичної цілісності, всього кримінального процесу є саме діяльність із вироблення процесуальних

рішень (ланцюга таких рішень), де доказування є органічним структурним елементом діяльності з вироблення процесуальних рішень [2, с. 38]. Відмітимо, що всі висновки у кримінальному провадженні фактично втілюються у вироблення процесуальних рішень і ними оформлюються. Тому погодимось із В. В. Вапнярчуком, який вказує, що сутність доказування в кримінальному процесі полягає в оформленні у суворій процесуальній формі поєднання як інформаційного й логічного, так безпосереднього й опосередкованого пізнання, а також обґрунтування суб'єктом доказування певного тезису (як обвинувального, так і виправдувального) [5, с. 201]. А саме доказування, як і порядок ухвалення процесуальних рішень впорядковується та спрямовується кримінальною процесуальною формою. Тобто процесуальна форма направляє діяльність із доказування на досягнення юридично значущого результату шляхом встановлення вимог до такої діяльності та оформлення її результатів.

При цьому, слід зауважити, що недотримання кримінальної процесуальної форми під час доказування повинні розглядатися як істотні недоліки кримінального провадження, що можуть призвести до скасування ухвалених рішень до вироку включно. В цьому контексті слід підтримати висновок Т. М. Мирошніченко, що відсутність процесуальної форми таких способів збирання доказів як витребування та отримання доказів обумовлює проблеми реалізації обвинуваченим права на захист [16, с. 137]. Тобто недоліки правового регулювання окремого аспекту доказування призводить до незабезпе-

чення належної реалізації засад кримінального провадження (ст. 20, 22 КПК України), що унеможлиблює виконання завдань кримінального провадження.

Висновки. Узагальнюючи наведене щодо значення кримінальної процесуальної форми у її впливі на діяльність з доказування, відмітимо, що отримані результати підтверджують раніше висловлене припущення. Нагадаємо, воно стосувалося висновку, що загальні вимоги кримінального процесуального закону щодо діяльності з доказування встановлюються кримінальною процесуальною формою, яка фактично і визначає процесуальний режим збирання, перевірки, оцінки та використання доказів. Іншими словами, кримінальна процесуальна форма, яку встановлено нормами кримінального процесуального законодавства, визначає зміст порядку діяльності з доказування, де слово «порядок» означає «стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно

до певних вимог, правил і т. ін.» [17, с. 1074]. Тому можемо характеризувати доказування як опосередковану правом діяльність, яка відбувається у встановлених законом процесуально-правових формах. Тобто ще раз наголосимо, що саме процесуальна форма визначає загальні вимоги кримінального процесуального закону щодо діяльності з доказування взагалі. Відповідно є всі підстави вести мову про виділення та дослідження такого явища як кримінальна процесуальна форма доказування.

Саме тому перспективними напрямками досліджень питань доказування є висвітлення повноти його правової регламентації, як і регламентації способів та методів його здійснення. Це сприятиме ефективному правозастосуванню під час кримінального провадження, досягненню його завдань, а також створенню умов для охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процес України : підруч. / Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, О. І. Галаган та ін.; за ред. В. В. Коваленка та ін. Київ: ЦУЛ, 2013. 544 с.
2. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: [монографія]. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
3. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
4. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник (2-е вид., стереотипне). Київ: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. 272 с.
5. Вапнярчук В. Поняття кримінально-процесуального доказування. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 193-201.
6. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

7. Кримінальний процес України: загальна частина : підручник / О. О. Волобуева, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов та ін. Київ: НД «Дакор», 2015. 172 с.
8. Мірошніченко Т. М. Проблеми реалізації нормативного змісту принципів кримінального судочинства у ході доказування. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 256-261.
9. Теория юридического процесса / под общ. ред. проф. В. Н. Горшенева. Харьков: Вища школа, 1985. 193 с.
10. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навч. посіб. / Л. Д. Удалова, М. А. Макаров, Ю. І. Азаров, С. О. Заїка, О. В. Кубарева, О. В. Римарчук, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, А. В. Форостяний, О. Ю. Хабло. Видання 5-те, переробл. і доповн. Київ, 2020. 497 с.
11. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. К.: Ваїте, 2014. 280 с.
12. Кримінальний процес : підруч. / Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н. П./ кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О. Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.
13. Мірошніченко Т. М. Актуальні питання визначення поняття принципів кримінально-процесуальної діяльності. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 282-287.
14. Азаров Ю. І., Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 135-141.
15. Осетрова О. С. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 127-137.
16. Мірошніченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32, т. 3. С. 132-137.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

A. Holubov, PhD in Law, Senior Scientist Researcher.
ORCID: 0000-0001-8608-4206

The importance of the criminal procedural form in the ordering of evidence activities

The content of the concept of "criminal procedural form" was studied and its role as a means of regulating evidence activities was determined. Attention is focused on the fact that the criminal procedural form plays an important role in the mechanism of legal regulation of criminal procedural activity, as well as its integral component - proof.

The assumption that evidence activity is an integral part of criminal procedural activity, which is carried out in its inherent procedural form, has been expressed and confirmed. Therefore, the relevant requirements for proof are established thanks to the criminal procedural form. Therefore, there is every reason to

talk about the selection and research of such a phenomenon as a "criminal procedural form of proof".

It was noted that the criminal procedural form, which is based on the principles of criminal proceedings, ensures the direct implementation of the content of these principles in the activity of proof.

The criminal procedural form, through the establishment of requirements for the behavior of the participants in the criminal proceedings, determines the algorithm (model) for their actions and procedural decisions during the evidence, while ensuring the protection of the rights and freedoms of the persons participating in it. It was noted that the model of activity of the participants in criminal proceedings on evidence, determined by the criminal procedural form, reflects a humanistic approach to the issue of protection of the rights and freedoms of the individual.

Attention is drawn to the fact that separate requirements for the collection of evidence are reflected in such elements of the manifestation of the criminal procedural form as the procedural regime, proceedings, stage, stage of the stage, which are characterized by their own set of evidentiary actions.

It has been proven that the criminal procedural form directs the activity of proof to achieve a legally significant result by establishing requirements for such activity, recording its results, and fulfilling the tasks of criminal proceedings. At the same time, the shortcomings of the legal regulation of evidence activities lead to failure to ensure its proper implementation, which makes it impossible to fulfill the tasks of criminal proceedings.

Keywords: *criminal proceedings; criminal procedural form; criminal procedural guarantees; proving; procedural form of proof; guarantees of the rights and freedoms of a person.*